

*доц. Ольга Климишин
Івано-Франківська теологічна академія*

Християнськоорієнтований підхід до формування особистості в умовах сучасного суспільства

Актуальність постановки питання формування особистості в умовах системних змін сучасного суспільства, вочевидь, незаперечна. Системні зміни, які торкнулися практично всіх сфер людського життя (соціально-економічна, політична, культурна та ін.), ознаменовані як позитивними, так і негативними результатами. Ми можемо говорити про реальність матеріальних здобутків, можливостей державотворення, демократизації, про свободу життєздійснення людини та ін. Водночас ми стоїмо перед фактами формування «ринкової людини» з очевидною егоїстичною орієнтацією, масової втечі від реальності (або ж спроб її трансформації через алкоголь, наркотики, комп'ютерні технології), формування маргінальної особи, не спроможної брати відповідальність за свої вчинки та ін.

Виникає необхідність об'єктивної оцінки сьогодення з точки зору спроможності сучасного суспільства формувати гармонійну, цілісну особистість. Спробуємо здійснити порівняння змісту формуючого впливу суспільства на особистість сьогодні та 30 чи 40 років тому. Чи є присутня різниця? Очевидно – ні. Можна спостерегти певну крайність, властиву цим впливам. Якщо ідеологічна система, що існувала впродовж 70 років, нівелювала індивідуальну природу людини, роблячи її життя «складовим загального блага», якому воно підпорядковується, то сьогодні в ситуації неозначеності (або ж деформованості в напрямку пріоритетності матеріальних благ та соціального престижу) ціннісного виміру людського суспільства значимість кожної конкретної людини набула неординарно-центрованого характеру. Прояв, урахування індивідуальної сутності людини, її екзистенційної вартості визначаються її фінансовими можливостями, соціальним статусом. Еквівалентом цінності людини виступає її матеріальна забезпеченість. Ця тенденція проявляється від народження (пологовий будинок із відповідною оплатою процесу народження, що визначає став-

286 лення відповідальне чи «просто ставлення» до цього процесу) до смерті (місце та спосіб поховання людини). За таких умов людське суспільство перестає розвиватися як людське й, відповідно, не в змозі адекватно впливати на процес формування особистості кожної людини зокрема.

Перед психологією, як антропною наукою, сьогодні постає зобов'язуюче завдання: означити шляхи, способи, механізми формування людини як особистості, враховуючи особливості кризового становища (в розумінні – антропологічна криза) сучасного суспільства.

Тривалий час у класичній природничо-науковій психології, предметом дослідження якої виступає психіка як властивість високоорганізованої тілесності, зокрема мозку, визначальною характеристикою, особливістю особистості було означено розвинуту свідомість. Дотримуючись такої позиції, психологія – як наука в прямому розумінні цього слова – знехтувала тим, що робить людину справді людиною. Адже певні рівні психічного відображення є властивими й іншим істотам, а розуміння свідомості як найвищого рівня психічного відображення, що робить людину відмінною від інших, не повністю довершує науковий образ людини як досконалої та самобутньої індивідуальності. Можливо, свідомість є засобом, властивістю, способом реалізації людської індивідуальної психічної природи, але сама сутність людини не обмежується (і, що більше, не визначається) виключно свідомістю.

Очевидно, в процесі психологічного аналізу проблеми соціалізації особистості в умовах системних змін постають два основоположні завдання. По-перше, необхідне переосмислення на методологічному рівні ключових категорій – «людина», «індивід», «особистість», змістовне співвідношення яких певною мірою означає функціональну спрямованість процесу соціалізації. По-друге, потрібне переосмислення сутності самого процесу соціалізації з точки зору відповідності означеної (на теоретичному чи практичному рівнях) мети цього процесу та апріорного сенсу життєздійснення людини – як людини, як індивіда, як особистості. Ці два завдання є взаємообумовленими. Адже якщо ми розглядаємо процес соціалізації як процес розвитку людини, формування її особистості, то очевидним є питання про кінцеву мету – результат цього розвитку (в розумінні – куди й навіщо).

«Відповідь на питання про напрямок і смисл розвитку вимагає співвіднесення з більш широкою темою – темою людини і її сутності. Про необхідність звернення до цього рівня говорив С. Л. Рубінштейн: «За проблемою психічного закономірно постає друга, як висхідна й більш фундаментальна, – про місце ... не свідомості тільки як такої у взаємозв'язку

явищ матеріального світу, а про місце людини в світі, у житті... Роздуми, що доходять до цього рівня, належать переважно до філософсько-психологічних, або філософської психології (термін Г. І. Челпанова), оскільки торкаються області межової між філософією й психологією, куди можуть бути зведені, стягнуті нитки окремих психологічних досліджень і споглядань, де вони можуть бути відображені у своїй єдності, звідки можемо поглянути, сприйняти психологію як єдине ціле, проникнути в її загальний смисл і призначення» [1; с. 5].

В осмисленні категорії *людини* упродовж усієї історії становлення психологічного наукового знання відзначалися дві змістовні тенденції – гуманізм і матеріалізм (цей останній був ще й «механістичним»). «Гуманізм – це певний стиль мислення або таке настановлення, яке робить людське начало центральним, важливим, цінним, вирішальним, стрижневим, дивовижним, потужним – і навіть чудодійним» [2; с. 97]. «Піднявши прапор декартівського раціоналізму», гуманізм у площині психологічного аналізу людини не вважав за потрібне приділяти надто велику увагу сутнісним «глибинам» і «висотам» людини, де, образно кажучи, неминуче стикаєшся зі світлами й темними надлюдськими силами.

Друга тенденція – матеріалізм, який значною мірою деформував психологічне розуміння людини, адже ідеї матеріалізму й механіцизму «прагнули» звести колосальну складність і багатство людського до чогось елементарного, простого, доступного для управління й контролю. «На відміну від філософів-гуманістів, які наголошували на шануванні й розумінні людського як певної цілісності, психологія часто віддавала перевагу ідеалові управління, контролю, передбачення, розрізнення елементів. Замість того щоб намагатися зрозуміти людське як таке, психологія виробила низку метафор-зведень для людських істот: людина як машина, як поведінково повністю обумовлена істота, як підвладна потягам тварина, як агресивний звір... як комп'ютер, що опрацьовує інформацію, як істота, підвладна безсвідомим силам, тощо» [2; с. 97-98].

Упродовж останніх 15 років «соціальна біографія науки» психології зазнала очевидних змін. Свідченням цього є виокремлення та розвиток нових напрямів аналізу людини – гуманітарного, морального, есхатологічного, християнськоорієнтованого та ін. Інтеграція наукових поглядів основоположників вказаних напрямів (А. Г. Асмолов, Б. С. Братусь, В. Ф. Васильок, О. І. Зеліченко, З. С. Карпенко, О. П. Колісник, В. О. Татенко, Ю. І. Тимофеева, Т. М. Титаренко, В. І. Слободчиков та ін.) сприяє вирішенню поставлених вище завдань.

Відповідно категорія людини в сучасній психології набуває дещо іншого трактування. Вона вже не обмежується визначенням «представник окремого біологічного виду *homo sapiens*». За умов критики дарвінівської теорії формується сумнів щодо розгляду людини як виду, що «виникає» на певному еволюційному щаблі. Стає зрозумілим, що свідомість як вищий рівень психічного відображення (яка, власне, вважалась критеріальною відмінністю людини від інших істот) не є лише результатом взаємодії аксонів та дендритів нейронів. Це той психічний конструкт, який потенційно заданий людині й першочергово представлений у її ДНК. В який спосіб здійснюється «запис» такої інформації, як і її «реалізація», все ще залишається великою таємницею. Адже дивовижний процес диференціації клітин відбувається за цим архітектурним планом доцільності й не є простим збігом імовірностей. Тут зразу пригадується «питання про мавпу» з книги Й. С. Шкловського «Всесвіт, життя, розум»: «За скільки років мавпа, клацаючи по клавіатурі друкарської машинки, укладе 66-й сонет В. Шекспіра?» Отож, в україномовному перекладі, з урахуванням паузи й коми/крапки, маємо: усього тексту $N = 462$ знаки при $t = 35$. Можливих варіантів — $W = 35^{462} = 10^{713}$ — «одиниця й 713 нулів за нею». У році секунд $3 \cdot 10^7$ — «три, помножені на одиницю й сім нулів за нею». Якщо мавпа за секунду вдаряє десять разів і працює без перепочинку, то отримає згаданий сонет через (заокруглимо) 10^{700} «одиницю й сімсот нулів за нею» років. Англomовній мавпі пощастить істотніше. Якщо літер у тексті спілки ж, а їх, із тою ж паузою та комою, 28, то вона має потрудитися 10^{687} років... [2; 79-80]. Очевидно, така відмінна ознака людини, як свідомість (та всі функціональні особливості людської психіки, які «забезпечують» вияв власне людського в людині), представлена у вигляді певної інформації й міститься в кодових системах «Сутнісного Я» ембріона, а так званий імпульс розвитку цієї системи (й певний супровід) задається Вищою Силою.

Прийнято вважати, що вирішення питань природи людини, її походження є прерогативою філософії та теології. Адже, як влучно зауважив В. Паулі, «межі всіх природничо-наукових методів там, де з'являються питання про походження» [2]. Однак сьогодні очевидним є намагання психологів усе ж означити певну позицію психологічної науки щодо цієї проблеми. На особливу увагу заслуговує християнськоорієнтована позиція, яку успішно відстоюють, зокрема, Б. С. Братусь та В. І. Слободчиков.

Проектуючи концептуальні положення християнської антропології в площину психологічного знання, учені означають нове бачення людини

як одухотвореної істоти, сутність якої утворюють три комплементарні складові – дух-душа-тіло. Людина розглядається ними як та, що є створеною «за образом і подобою Бога». «Вагомість цього виразу визначається не самим словом «образ», а контекстом, який він має. Адже людина є образом не будь-якого бога, якого вона собі вигадує за аналогією зі своїм образом, а Бога трансцендентного. Претендувати на подібність образу Божому може лише людина, в чому й полягає її вища гідність (Бут. 9.6). «Образ Божий – це те, що жодна з обставин людського життя не може зруйнувати, це даність духовної іпостасі, даність духа» [4; с. 504]. Образ Божий у людині визначає сутність її буття, він наче ембріон, який уміщує всю повноту життя, подоба ж є тим, що створює можливості розвитку цієї повноти.

Поняття «людина» за таких умов не обмежується її характеристиками як біологічної істоти, репрезентованої анатоμο-фізіологічним та психічним рівнями організації людини, які, очевидно, є природними передумовами функціонування людини як біосоціальної істоти. Ми отримуємо нове бачення людини як одухотвореної істоти, носія духовної іпостасі, яка є апіорно заданою і виступає координуючим центром-транслятором можливостей життєздійснення людини як індивіда та особистості.

Християнськоорієнтований підхід до психології людини вносить також змістовні корективи й у розуміння понять *індивід* та *особистість*. Нагадаємо, що в класичній психології поняття «індивід» дефініціювалося як «окремий представник людського роду». Очевидно, передбачається включеність, приналежність людини до певної людської спільноти, яка відповідно забезпечує можливості соціального конструювання-трансформації людини як представника окремого біологічного виду в представника суспільства. Зрозуміло, що логіку такого визначення поняття *індивід* визначає розуміння терміна *суспільство*.

У християнській же есхатології суспільство набуває іншого тлумачення. Тут воно є організмичною складовою «тіла Христового», яке включає без винятку навіть тваринний і рослинний світ. Індивід же виступає вінцем цього творіння, й на нього покладена особлива функція – виявити потенційну красу цього творіння, його доцільність у реалізації Божественного плану, «щоб у такий спосіб створіння відкрилося на прославу Творця». Тож кожен індивід несе відповідальність за все створіння як безпосередній представник Творця. Таке трактування сутності індивіда не обмежується виключно «біологічним та соціальним забарвленням» поняття, а надає йому певного онтологічного змісту.

Поняття ж *особистість* у християнській психології постає як найвищий рівень вияву людської сутності. Саме дух, як визначальний компонент людської організації, задає можливість становлення людини як особистості. Оскільки з моменту зачаття людина отримує й тіло, і душу, і дух, то вона, з християнськоорієнтованої точки зору, вже потенційно є особистістю. Відповідно ні ступінь розвитку свідомості, ні можливі її зміни не можуть нівелювати її особистісність, незважаючи на те, що в соціальній психології є твердження, за яким особистостями не є новонароджені та психічнохворі!

Дотримуючись такого розуміння, доцільно виокремити характеристики особистості, які відображають її змістовно-функціональну ноологічну сутність: потенційна універсальність, іманентна здатність до вибору добра та заперечення зла, творчо-вольова спрямованість, онтологічна готовність до самопізнання та самовизначення в спосіб самообмеження та самозречення.

Здійснивши частковий аналіз визначальних рис людини, індивіда, особистості з точки зору християнськоорієнтованого підходу, підходимо до відповідного розуміння змісту процесу соціалізації.

Важливою тут є думка, за якою людина з моменту народження не є автономною, оскільки вона створена в Христі. «Спотворення, спасіння, «обожествлення» людини, згідно з однією з тринітарних формул, здійснює «Отець через Сина у Святому Дусі». Син сповнює волю люблячого Отця, поєднуючи у своїй Особі божество й людськість. При цьому Він утворює місце у своєму еклезіальному Тілі для животворчого Духа... У Христі здійснюється повне об'явлення людини, оскільки Він – єдиносущий образ Отця. У Богочоловікові людство знаходить свій «іконічний» стан і покликане досягнути образ Христа» [3; с. 4]. Відповідно до змісту цієї догматичної позиції життя людини в суспільстві мало б набувати христоформного та христоцентричного характеру. За цими уявленнями людина покликана брати участь у житті Творця через Христа, який виступає справжньою людиною, що уособлює всі вищі якості. Він є сутнісною формою, яка визначає перспективу становлення кожної людини як дитини Божої, «більшою чи меншою мірою затьмареною гріхом». Христоформний характер життєздійснення мали б визначати дві стрижневі позиції людини:

1) прийняття себе як духовної істоти, що створена за образом і подобою Бога і є відповідальним співтворцем дійсності в спосіб примноження добра та любові (самореалізація людини через альтруїстичне діяння);

2) прийняття інших як тих, що також створені за образом і подобою Бога і також є співучасниками духовного становлення людської спільноти в реалізації задуму Творця.

З точки зору класичної психології процес соціалізації реалізується у горизонтальній площині, яку утворюють на кожному етапі онтогенетичного розвитку людини різні інститути соціалізації – сім'я, дошкільні установи, шкільний колектив, трудовий колектив, громадські об'єднання та ін. У християнській же психології виокремлюють *горизонтальну та вертикальну площини* формування людини як особистості. Горизонтальна площина – це площина творення-реалізації людини у стосунках з іншими, з навколишньою дійсністю, це площина, в якій людина *сама постає творцем* – творцем добра і любові. Вертикальну площину утворюють стосунки між людиною і її Творцем. Безумовно, стрижневим, визначальним мав би бути саме вертикальний напрям. Адже саме у стосунках із Творцем людина здійснюється як така, в її здатності творити добро і реалізовувати свою істинну сутність. Якраз таким чином, вона, людина, отримує від свого Творця надійну опору і перспективу становлення та розвитку саме як неповторна особистість.

У християнській психології визначальним моментом розуміння змісту процесу соціалізації є потреба людини як носія духа в іншій людині. Адже можливість прояву духа визначається мірою включеності, значимості, представленості людини в житті іншої. Людина виступає особистістю постільки, оскільки вона реалізує себе для іншого, живе для іншого. Тут розвиток людини як особистості визначається трьома етапами прояву її духа:

1) активізація потреби у власній активності, бажання до самопізнання та самовдосконалення;

2) усвідомлення своєї вартості як духовної істоти та готовність до розбудови внутрішнього світу крізь призму розуміння задуму Творця, передусім – Любові;

3) свідоме (із проявом вольових зусиль) удосконалення своєї природи у спосіб підпорядкування духові тіла і душі.

Описана вище спроба теоретичного переосмислення змісту процесу соціалізації особистості з точки зору християнської психології – це, певним чином, нове розуміння змісту людського життя, а отже, і значення соціального оточення у життєздійсненні людини як людини, індивіда, особистості. Очевидно, точка зору щодо кінцевого результату процесу соціалізації у класичній психології та християнській психології є однаковою – розвиток цілісної, гармонійної, духовно зрілої особистості. Відмінність лише у розумінні змісту способів та шляхів формування. Християнську релігію маємо підстави вважати найгуманнішою та найдосконалішою, оскільки її зміст акумульований у найважливішій цінності – любові. Як найбільш представлена у нашій культурній традиції, вона і сьогодні може стати

212 орієнтиром у пошуку та знаходженні людиною своєї справжньої сутності. Пропагуючи та реалізуючи християнські цінності у своєму щоденному житті, людина може відкрити перед собою перспективу розвитку й удосконалення себе, а тим самим – і людської спільноти в цілому.

Література:

1. Братусь Б. С. К проблеме человека в психологии // Вопросы психологии, 1997. – №5. – С. 3-20.

2. Климишин І. А., Климишин О. І. Синиці й журавлі: у пошуку першооснов буття. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – 128 с.

3. Рупнік М. І. Коли говоримо людина...: Особа, пасхальна культура/ Пер. з італ. Прокопович. – Львів: Свічадо, 2000. – 200 с.

4. Словник біблійного богослов'я / За заг. ред. Владика Софрона Мудрого ЧСВВ. Львів: «Місіонер», 1996. – 935 с.